

MOLNÁR ÉVA

Te tót (német) vagy! - mondta anyám magyarul

Családszociológiai esettanulmány

1991 nyarán kérdőíves, mélyinterjú felmérést végeztem 10-10 mezőberényi német és szlovák többgenerációs családnál.

Az adatközlőkkel közösen elkészítettük a családfát is, hogy hitelesebb képet kapjunk az elődök nemzetiségéről, vallásáról, születési helyéről, jövedelmi viszonyairól és az adott család történetéről, tradícióiról.

A családoknál készített felmérést kiegészítettem résztvevő megfigyeléssel a három településrészen, a piacon és az idősek klubjában. Az idősek klubjában 30 fővel csoportos mélyinterjú beszélgetést folytattam a helyi párválasztási szokásokról és tradíciókról.

A lelkési hivatalok születési, esketési anyakönyveit feldolgoztam 1880 és 1948 között, hogy képet kapjak a házasodók nemzetiségéről, vallásáról és születési helyéről. A szlovák és német lelkészekkel, a presbitérium tagjaival mélyinterjút készítettem a nemzetiségi családok múltjáról és jelenéről.

Tanulmányomat a szűkös elemszám miatt „pillanatfelvételnak” tekintem, amely a problémák csokrát igyekszik bemutatni.

Mezőberény múltja

A vizsgálatban összesen 72 fő vett részt. Az adatközlők megoszlása a következő: a német családok: 12 férfi, ebből 9 fő német, 3 fő magyar, 20 nő, ebből 19 fő német, 1 fő magyar, összesen 32 fő; a szlovák családok: 21 szlovák férfi, 19 nő, ebből szlovák 16 fő, magyar 3 fő, összesen 40 fő.

A Békés megyei Mezőberény sajátos helyet foglal el a magyarországi nemzetiségi települések sorában.

A város története folyamán többször elnéptelenedett - tatárdúlás, török uralom -, majd a háborús pusztítások után újra benépesült. A jelenlegi „három nemzetű” arculatát az 1720-as, 1730-as évek tudatos betelepítési akciói után nyerte.

Az első telepések evangélikus szlovákok és németek voltak, akik azonos vallásuk miatt kezdetben egy közös templom köré tömörültek. 1789-ben felépült a német evangélikus templom, ezt követően a misézés és az anyakönyvezés két különálló egyházi vezetés kezében összpontosult.

A magyarok fokozatosan „szivárogtak be” a településre, más vallásúak - reformátusok - lévén erőteljesen elkülönültek a szlovák és német telepesektől.

A település sajátos nemzetiségi tagolódása egyben földrajzi elkülönülést is jelentett, amelynek nyomai ma is kimutathatók. Mezőberényben három *véget* lehet megkülönböztetni: a magyart, a németet és a szlovákot, mely, ha közigazgatásilag egy egységet is alkotott, a valóságban három „falut”, három tradicionálisan zárt közösséget jelentett évszázadokon át.

Német és szlovák családok

Mezőberény lakosságának nemzetiségi megoszlása 1880 és 1980 között az eredeti állapothoz képest lényegesen módosult. Az első népszámlálás szerint a népesség 34%-át magyarok, 37,5%-át szlovákok és 23,0%-át németek alkotják. A viszonylagos kiegyenlítettség a 20. század fordulójára felbomlott, megfigyelhetjük a magyarok számának lényeges emelkedését.

Az 1910-es években a magyarok száma valamelyest csökkent, a szlovákoké viszonylagosan nőtt, a németeké pedig stagnált. A két világháború közötti időben a két nemzetiség aránya fokozatosan csökkent, a magyaroké pedig ugrásszerűen megnőtt. Mezőberény gazdasági életében egyre nagyobb szerepet kapott a települést körülvevő tanyavilág.

1910 és 1930 között a tanyán élő állandó népesség száma fokozatosan emelkedett. A nemzetiségi megoszlás tekintetében a városban változási folyamatok figyelhetők meg. A magyarok aránya az 1930-as évekre már meghaladja, ha kis mértékben is, a 70%-ot. Az 1941. évi népszámlálás szerint a magyarok aránya 66,7%, a szlovákoké 21,7%, a németeké 11,6%.

A második világháborút követő tragikus események a nemzetiségek „elfogyását” még jobban felerősítették.

Mezőberény lakosságának nemzetiségi megoszlásáról az 1980. évi tanácsi minősítés adatai szolgáltatnak viszonylag hiteles képet. Az összlakosság (11 848 fő) 14,0%-a (1661 fő) a minősítés szerint „szlovák kulturális igényű”, de ebből mindössze 29 fő vallja magát szlovák nemzetiségűnek is. A németek esetében a különbség még számottevőbb, a 841 fő közül csak 8 fő vallja magát német nemzetiségűnek is.

Az OIK Kisebbségi Települések Adatbázisa szerint az 1990. évi mezőberényi adatok az 1980-as állapotokat tükrözik. A polgármesteri hivatal adatszolgáltatója a következő megjegyzést fűzte a kérdőívhez: „Mi a származást vettük alapul, ellenkező esetben a felmérésnek nincs értelme, hisz akkor Mezőberény nem tekinthető ma már nemzetiségi településnek.”

A nemzetiségi önbevallás

A vizsgálatban részt vevő személyek önbevallása azt tükrözi, hogy nemzetiségi szempontból a mezőberényi családok ma már nem mutatnak szinte semmilyen tradicionális szlovák, német vonást.

nemzetiség/nem* önbevallás	szlovák		német	
	férfi	nő	férfi	nő
magyar	16	11	7	14
német/szlovák származású magyar	2	-	1	2
német/szlovák	3	5	1	3

* A táblázatban természetesen nem szerepelnek a „színmagyar” származásúak.

A nemzetiségi önbevallásról készült táblázat azt bizonyítja, hogy a válaszadók többsége magyarként definiálja önmagát. A német és szlovák származású magyarok, akik ebbe a kategóriába tartoznak, már csak értik, de nem beszélik anyanyelvüket. Az érzéseikben sokkal inkább nosztalgia fedezhető fel eredeti származásukat tekintve, mint valós identitás. A velük folytatott hosszas beszélgetések után arra a következtetésre jutottam, hogy egészen más okok motiválják a szlovákokat, mint a németeket.

A szlovák férfiak, túl a nyugdíjkoron úgy érzik, hogy az ember nem felejtethi el, honnan jött. A „vér nem válik vízzé” általuk hangoztatott ideológia azt is jelenti, hogy szükségük lenne arra a biztos tudatra, hogy ők szlovákok, de ezt az átélt történelmi tények akadályozzák. Ezek a negatív érzések nem saját életük elutasításával járnak, hanem inkább a politikát kárhóztatják. Számukra a szülőföldre való hűség a legfontosabb az ember emberré válásában. A szlovák-magyar lakosságcsere nem múlt el nyomtalanul, azok helyett is szégyenlik magukat, akik elmentek, és azok helyett is, akik a távozásra agitáltak. Ez a politikai sorsforduló nyomot hagyott bennük. Nem tudták a helyére tenni a történetet, ezért gondolják azt, hogy szlovák eredetük fontos, de a „földhöz”, jelen esetben Mezőberényhez való kötődésük mindennél fontosabb.

Egyikük erről így szólt: „Miért ne lennék magyar, hiszen itt, ebben az országban születtem, az őseim is. Nagypám még a falu határát sem hagyta el soha. Ez a föld adott nekünk munkát, kenyeret, és ez a föld szolgál végső nyughelyül!” Azt gondolom, hogy a szlovák származású magyar inkább jelent valamiféle önigazolást, mint szlovák identitást.

A németek esetében származástudatuk bevallásához inkább félelem, mint valamiféle szégyen tapad. A magyarországi, ezen belül a berényi németek sorsa lényegesen eltér a szlovákokétól. A kitelepítés, deportálás rémképe mindenkire jellemző, politikai hitvallás nélkül. A berényi németek közül fasiszta jellegű szervezetben kevesen vettek részt. Az egész népcsoportokat büntető sztálini átok máig érezteti hatását. Ez a politikai sokkhatás szinte hozzátartozik a német „neurózishoz”.

Az álomképek erről sok mindent elárulnak. Az egyik interjúalanyom arról beszélt, hogy álmaiban többször előjövő motívum az, hogy nagymamája németül beszél hozzá, németül babusgatja vagy szidja. Ez a ma már negyvenes éveiben járó férfi, aki németül keveset beszél és ért, 1946-ban még nem tudott magyarul. A család elmondása szerint, amikor jöttek a katonák, etették, itatták, csak ki ne derüljön, hogy a gyerek német. Számára németisége félelemmel, büszkeséggel vegyülő érzés, de hozzájárul némi szégyen is, hiszen magyarosítania kellett nevét. Német identitásának letéteményese az egyik lánya, aki viszonylag jól beszél németül. A másik már magyar, hiszen az anyja is magyar, erdélyi.

A német nők 1946-os félelme ma is megjelenik, de bennük van valamiféle dac is. Abban a nehéz időszakban nekik kellett előteremteniük bármi áron az élelmet gyermekeiknek, időszüleiknek, rokonaiknak. Ez a félelemből eredő erő tartást adott nekik akkor is, és ma is.

A vizsgálatban résztvevők közül csak kevesen merték magukat egyértelműen szlovák vagy német nemzetiségűnek vallani.

Mindkét nemzetiségnél a nők közül voltak többen, akik nyíltan vallották eredetüket. A szlovákok közül nyolcan (5 nő, 3 férfi), mindannyian 60 éven felüliek. Számukra teljesen természetes az, hogy ők szlovákok. Büszkéek arra, hogy őseik túlnyomó többsége is szlovák volt. Szeretnék nemzetiségüket feltámasztani, attól tartanak, ha ők már nem élnek „nem lesz itt - Mezőberényben - már egyetlen szlovák sem”.

A németek közül 1 férfi és 3 nő vallotta magát egyértelműen német nemzetiségűnek. A férfi - 80 év feletti - úgy érezte, hogy most már ezt nyíltan teheti, hiszen életkoránál fogva túl van minden veszélyen. „Kinek számít ma már egy öregember?” - tette fel a kérdést inkább magának, mint nekem. Ez a refrénszerűen visszatérő kijelentés mindig valami megerősítést is várt. A nők közül kettő nyugdíjaskorú, 60 év feletti, egy pedig fiatal, 19 éves. A két idősebb nő azért merete vállalni németiségét, mert szerintük ma már deportálástól nem kell tartani.

A fiatal nő identitása nagyon bizonytalan, otthon erre nem kap semmilyen biztatást. Az ő esetében az volt a benyomásom, hogy a fiatalokra jellemző helykeresés, a „Ki vagyok én?” dilemmája még nem dőlt el, az öndefiníció egyik állomása a nemzetiségi identitás.

Az anyanyelvi önbevallás alakulása

A mezőberényi németek és szlovákok anyanyelvi önbevallása semmivel sem mutat jobb képet, mint a nemzetiségi önbevallás.

A kérdőíven szereplő „Anyanyelve” kérdésre a válaszok így oszlanak meg:

Nemzetisége/neme*	szlovák		német	+
	férfi	nő	férfi	nő
magyar	17	12	7	15
szlovák/német	4	4	2	4

* A táblázatban nem szerepelnek a magyar nemzetiségűek.

A szlovákok és a németek túlnyomó többsége a magyart jelölte meg anyanyelvként nemtől, életkortól függetlenül.

A magukat szlovák, illetve német anyanyelvűeknek vallók sem beszélik már jól nemzetiségi nyelvüket. Az idősebb szlovákok inkább használják a nyelvet a hétköznapi érintkezés folyamán. A négy férfi és négy nő közül szinte mindegyik azt mondta, hogy ma már csak szűk családi körben vagy a piacon beszélnek szlovákul. Az egyik házaspár elmondta, ha már valamelyik gyerekük megjelenik, átválnak a magyarra, mert gyermekeik nem értik ezt a nyelvet.

A szlovák anyanyelvűek ritkán vagy egyáltalán nem olvasnak irodalmi szlovák nyelven, mert nem értik. Ők az úgynevezett berényi szlovákot beszélik, amelynek szerintük semmi köze a szlovákiai vagy az irodalmi szlovák nyelvhez.

Az utcán nem lehet hallani szlovákul beszélőket. Ott-tartózkodásom ideje alatt mindössze egyetlen egyszer hallottam egy 40 év körüli nőt és 17 év körüli fiát szlovákul beszélni. A pénteki helyi piacon már inkább előfordul, hogy idős szlovák parasztasszonyok egymás között anyanyelvükön szólnak. Ők elmondták, hogy ha más vidékről érkező szlovákkal találkoznak, a közvetítő nyelv minden esetben a magyar.

A megkérdezettek egybehangzóan azt állították, hogy ha az idősebb szlovákok meghalnak, már senki sem lesz Berényben, akivel szlovákul szót lehetne érteni. A fiatalok nem tartják fontosnak, megtanulni, rá is szólnak nagyszüleikre, hogy „hogyan beszélnek”. A magyar tömegkommunikáció szlovák nyelvű adásait sem hallgatják vagy nézik, mert nem értik. Szlovák nyelvű újságot is ritkán olvasnak, mert a cikkek megértése nehézségekbe ütközik.

A berényi németek anyanyelvi kultúrája sem mutat lényeges eltérést a szlovákokéhoz képest. A megkérdezettek nagy többsége anyanyelveként a magyart ismeri el, hiszen németül már nemigen tudnak. Legfeljebb 1-2 szó van, amit használnak, a német nyelv megértése fárasztó számukra. Ha kitelepített rokonaik hazalátogatnak, velük is magyarul beszélgetnek. Az egyik német idős nő megjegyezte:

„Magyar még az a berényi német is, aki Németországban él. Ha valaki meghal odakint, a hozzátartozók hazatelefonálnak, és itt harangoznak értük a német templomban. Magyar az a harangszó, nem igaz?” - tette hozzá huncutul kacintva.

A magukat német anyanyelvűnek vallók közül a férfiak írnak, olvasnak is németül, a nők inkább csak értik a nyelvet. Véleményük szerint az unokáik újra beszélnek majd németül, de nem azért, mert azt tartják majd anyanyelvüknek, hanem gazdasági érdekből.

A megkérdezett németek egybehangzóan azt állítják, hogy nyelvük elsorvadásához az 1946-os politikai helyzetből fakadó félelmek járultak hozzá. Többen említették a következő szívszorító történetet: „1946-ban én még gyerek voltam. A németek közül mindig mindenki tudott itt magyarul, többen még tótul is. A városházán vagy idegenekkel természetesen magyarul beszélünk. Az én nagyapám, dédapám törve beszélt olyan akcentussal - magyarul. 1946-ban már öregek és betegek voltak. Éjszaka álmukban többször beszéltek és kiabáltak. Mindig németül beszéltek álmukban, és mi nagyon féltünk. Szegény öregapám már aludni sem mert, nehogy mondjon valamit. Ha dühösesek voltak, és valami cifrát elkerekítettek, azt is németül tették. Ezekben az években a berényi németek még a káromkodásról is leszoktak. Magyarul valahogy nem jött a szájukra.”

A berényi általános iskolában napjainkig nem volt sem lehetőség, sem igény nemzetiségi nyelvű oktatásra. A német tannyelvű gimnázium hallgatói közül jelenleg még kevés a helyi diák.

A berényiek vallási megoszlása

Az anyanyelv használatának és az identitásnak egyik legfontosabb intézménye az egyház volt, és az mais.

A berényi német és szlovák evangélikus lelkész beszéli a nemzetiségi nyelvet. A liturgia alkalmával használnak nemzetiségi nyelven írott bibliát és zsoltáros könyvet. Németül és szlovákul, illetve két nyelven folyik az istentisztelet. A vallás, a berényiek esetében az evangélikus hit, tradicionálisan meghatározott. A vizsgálatban résztvevők közül más vallású kis számban fordul elő. A más vallásúak rendszerint más nemzetiségűek is egyben.

A német családban élő férfiak közül 3 fő református magyar, a nők közül 1 fő római katolikus.

A szlovák mintában szereplő férfiak közül mindegyik evangélikus, a nők közül 3 református és magyar, 2 fő pedig katolikus szlovák.

A mezőberényi családok tradíciói

A 18-19. században a szlovák, német, magyar szokások, párválasztással, házasságkötéssel, gyermekneveléssel kapcsolatos normák és elvárások különbségeket mutattak. A németek és a szlovákok megegyező vallása több ponton inkább azonosságot jelentett, hiszen a vallási normák a hétköznapi életben elsődlegességet élveztek.

A párválasztást megelőző ismerkedés időszakában a kiválasztás joga hosszú időn keresztül csak a szülőket illette meg. A 19. század végén és a 20. század elején létrejövő különböző egyletek és körök, az ezeken belül évente megrendezésre kerülő bálók már több lehetőséget kínáltak a fiataloknak. A megismerkedést segítették elő a munkához fűződő összejövetelek (fonóka, fosztóka stb.), az ünnepi alkalmak (disznótor, esküvő, keresztelő stb.) és a sokat emlegetett korzó.

A mezőberényi szlovákokra és németekre éppúgy jellemző volt, mint Magyarország más vidékeire a területi, földrajzi elkülönülés. A házasságkötők nagy többsége ebben a faluban született, ritkaságszámba ment a máshonnan idetelepülő vagy innen máshová elköltöző vőlegény vagy menyasszony.

Az egyházi esketési anyakönyvek szerint a 19. században az eltérő településen születettek a házasulandók 1-2%-át tették ki. Az 1-2%-on belül is túlnyomó többségük Békés megyei születésű volt. Távolabbi vidékről vagy a fővárosból csak a második világháború idején költöztek ide házasságkötés miatt.

Az egyházi anyakönyvek (1948-ig rendelkezünk viszonylag pontos adatokkal) nemcsak a születési, tartózkodási helyet jelölték, hanem a vallási hovatartozást is. A nemzetiségi megjelölést a 20. században már nem alkalmazták, de a nevekből biztosan lehet erre következtetni.

A más vallásúakkal, más nemzetiségűekkel kötött házasságok aránya kezdetben elenyésző, később is viszonylag alacsony. 1880-ban sem a németek, sem a szlovákok nem házasodtak sem egymással, sem más településen élővel. 1890-ben egy német vegyes házasságot regisztráltak, a vőlegény békési katolikus szlovák. A helyi monda szerint ez nagyon nagy szerelem volt, hiszen a fiú nemcsak szlovák katolikus volt, hanem szegényebb réteghez is tartozott.

Ugyanebben az évben szlovák vegyes házasság nem volt, a két más vallású menyecske is szlovák. 1890-ben a házasulandók 10%-a nem talált berényi szlovák párt magának. A szlovák anyakönyvek 1900 és 1930 között egy tűzvész következtében megsemmisültek, erről az időszakról csak szóbeli közlésekkel rendelkezem. 1900 és 1920 között lényeges eltérés az előző időszakhoz viszonyítva egyik nemzetiség esetében sincs.

A máig megfejtethetlen lavinaszerű összeházasodási hullám az 1920-as évektől veszi kezdetét. A folyamat rekonstruálásában csak az emlékezet van a kutató segítségére. A csoportos interjú során az idősek, őseik „meséire” hivatkozva azt állítják, hogy az okok

többfélék. Egyfelől ebben az időszakban már vannak közös iskolák, ezek közül első helyen a polgári iskolát említik. Másfelől az első világháborúban a frontbarátságok is hozzájárultak a nemzetiségi különbségek elmosódásához. Nemcsak a fronton, hanem Berényben is több vegyes barátság, összejárás alakult ki. A háborút követő gazdasági földcsuszamlás, a trianoni béke is jelentősen összekuszálta az addig viszonylag homogén emberi közösségeket.

A beszélgetés során a férfiak többször emlegették, hogy a vegyes házasságok számának növekedésében szerepet játszik az a politikai ideológia is, ami itt az agrárszocialisták térhódításával magyarázható, hogy az emberek között nem vallási, nemzetiségi, hanem gazdasági különbségek vannak. A berényi német-szlovák-magyar ellentétet is ezzel látják igazoltnak. A leggazdagabbak a németek voltak, utánuk következtek a szlovákok, majd a magyarok. Van egy helyi mondás is, amit többen elmondtak: „Béresnek, kutyának kint van a helye.” A béresek nagy többsége szlovák és magyar volt. A gazdasági, politikai változások során megfigyelhetjük azt is, hogy a vegyes házasságokat illetően az 1910-es évekig kizárólagosan az azonos vallású németek és szlovákok vállaltak rokoni kapcsolatokat, a magyarokat mindkét nemzetiség kirekesztette. 1910-ben mindössze 1 magyar menyasszony került német családba, szlovák-magyar vegyes házasságról nem tudunk.

Az 1920-as évektől kezdve megfigyelhető, hogy a vegyes házasságokon belül a magyarokkal kötött házasságok száma magasabb, mint a németekkel vagy szlovákokkal kötöttek. A magyarokkal való frigyre lépés 1946-ban a legnagyobb számú. Ezt a kitelepítésekkel; deportálásokkal és a szlovák-magyar lakosságcserével magyarázhatjuk. A „magyarosodási” kedv ebben az időben bizonyos esetekben az életben maradást is jelentette.

A német anyakönyvek szerint 1946-tól egyre több névmagyarosítás fordul elő. 1947-ben a 21 házasulandó pár 42 vezetéknevéből 14 volt magyarosított. A lányok közül néhányan csak azért mentek férjhez magyarhoz, hogy ne német nevük legyen. 1948-ban a 36 pár 72 családi nevéből már 26 magyarosított név szerepel, mint bejegyezhető név. Az 1948. évet követő egyházi anyakönyvezetés kötelező volta megszűnt, ezután már nincsenek pontos adataink a vegyes házasságokról.

A német lelkész kimutatásai szerint az 1943-ban megkeresztelt gyermekek 56%-ának mindkét szülője német volt, 44%-a vegyes házasságban született.

Napjainkra becslések szerint a 0-20 évesek 12%-a német, 46%-ának csak egyik szülője, 42%-ának csak az egyik nagyszülője. A 21-30 évesek között sem jobb a megoszlás, 17%-uk német egyértelműen, 49%-uk esetében csak az egyik szülő, míg 34%-uk csak az egyik szülő révén tartozik ebbe a nemzetiségbe.

A szlovákokra vonatkozóan nem rendelkezünk még számszerű becsléssel sem, de a lelkész szerint a tendencia a szlovákok esetében is hasonló.

A vizsgálatban résztvevők családfája

A mintánkban szereplő családok családfája szerint 2 német és 4 szlovák család található, ahol az ősök egy-két kivételtől eltekintve azonos nemzetiségűek.

A német családfák szerint 3 magyar-német-szlovák, 5 szlovák-német keveredésű törzscsalád mutatható ki.

A szlovákok esetében 3 szlovák-német, 3 szlovák-magyar-német törzscsalád regisztrálható.

Természetesen nem mondhatjuk azt, hogy ez a családfavizsgálat bizonyíték gyanánt szolgálhat a berényi családok történetéhez, de alátámasztja a lelkészek feltevéseit. A mintánkban szereplő szlovák és német családok tagjai nagy többségükben tősgyökeres mezőberényiek. A szlovák nők közül mindössze 2 fő nem berényi, egyikük gyomai, a másik békéscsabai. A férfiak közül mindenki berényi születésű, ősök is idevalósiak.

A németek is születésüket tekintve viszonylag homogén csoportot alkotnak. A férfiak közül egy fő született Debrecenben, az ő ősei tősgyökeres reformátusok, és őt leszámítva szinte senki sem hagyta el ezt a várost.

A nők közül egy nem berényi, ő Erdélyben született, rokonai nagy része is odavalósi.

A családi állapot alakulása

A házasságkötéssel kapcsolatos elvárások régi keletűek itt Berényben. Házasság „embernek”, asszonymnak lenni 25 éves kor után szinte kötelező állapot volt. A katolikus vidékekhez képest némileg szabadabbnak mondhatók a házassággal kapcsolatos előírások és normák. A vallási türelmet jól példázza az is, hogy az elvált családi állapotúak száma ezen a vidéken, ha relatíve is, de magas. Az újraházasodást sem a vallás, sem a közvélemény nem ítélte el sommásan.

Az özvegyek száma mindkét nemzetiségnél magas, főként a nők esetében. A férfiak elhalálózásához hozzájárultak a háborúk, a deportálások.

A házasságban élők közül mindössze 3 német és 1 magyar nő az újraházasodók száma.

A vizsgálatban részt vevő szlovák párok közül mindenki az első házasságában él. Ez az eltérő családi állapot összetétel a véletlen műve, semmilyen következtetést levonni belőle nem lehet. Pontos adatokkal az 1980. évi tanácsi minősítés szolgál, mely szerint a szlovák férfiak 4,4%-a, a szlovák nők 3,2%-a elvált. A tanácsi minősítés szerint a német férfiak 2,5%-a, a német nők 5,7%-a bontotta fel házasságát. A népszámlálások adatai azt bizonyítják, hogy a házas korú német, szlovák lakosság nagy többsége házasságban él(t). A berényi házaspárok számára is nemzetiségtől függetlenül a házasság fő funkciója a boldogságkeresésen túl a közös családi vagyon gyarapítása, ami nem öncélú, hanem a gyermekek érdekeit szolgálja.

A gyermekek számának alakulása

A mezőberényi német és szlovák családok gyermekszámának alakulásáról a 19. és 20. század első feléből pontos adatokkal nem rendelkezünk. A családfák vizsgálata és az interjúk szolgáltatnak némi támpontot. A tősgyökeres berényiek szerint a gyermekek számának alakulását a vagyon befolyásolta a leginkább.

A 19. század végén még nem ritka a családonkénti 6-8 gyermek mindkét nemzetiségnél. Az első világháború utáni időszakban lényeges módosulás következett be, átlagosan a szlovákoknál 4-5, a németeknél 3-4 gyerek született. Az 1930-as évekre a születési kedv mindkét nemzetiségnél tovább csökkent. A szlovák családok 3-4, a németek már csak 2-3 gyermek világra hozatalára vállalkoztak. A „szegénység - sok gyermek, gazdagság - kevés gyermek” tendencia nem változott a két világháború közötti időben. A családfák szerint ebben az időszakban a szlovákoknál átlagosan 3, a németeknél 2 gyermek született.

Az 1950-es évek (Ratkó-korszak) után a családonkénti átlagos gyermekszám fokozatosan csökkent.

Az 1980. évi tanácsi minősítés adatai szerint Mezőberényben az átlagos gyermekszám 100 házas nőre 194. A szlovák nők esetében 100 házasságra 177, 100 német házas nőre 191 gyerek jut. A szlovákok és a németek egyaránt a két gyermeket tartják ideálisnak korunk gazdasági, társadalmi viszonyai között.

A korábbi évszázadokban, a 20. század első harmadában általános sokgyermekes család ma már pejoratív értelmet kap. A szlovákoknak is, és a németeknek is az a véleményük, hogy csak annyi utód nemzésére szabad vállalkozni, amennyit a szülők a kor színvonalán megfelelően el tudnak tartani. Sem az ország jelenlegi gazdasági helyzetét, sem az oktatás, sem a szociálpolitika színvonalát nem tartják megfelelőnek. Az igazi nagy hangsúlyt a

gyermek gazdasági lehetőségeire, perspektíváira helyezik, a családi harmóniát kívánják számukra a leginkább.

Csoportképek Vizsgálatomban arra is kerestem választ, hogy az eltérő kultúrájú, de azonos vallású berényi németek és szlovákok milyen képet alkotnak magukról, egymásról és a többségi magyarságról.

Más megközelítésben milyen fogalmak köré csoportosíthatók az etnikai kisebbségek önmagukról és a másiktól szerzett benyomásai.

A korábbi Békés megyei vizsgálatok, néprajzi kutatások alapján úgy gondoltam, hogy Mezőberényben két fogalom köré összpontosulnak a válaszok: a munka és a család. A kérdőíven a megkérdezetteknek 5 tulajdonságot kellett felsorolniuk, ami véleményük szerint jellemzi a szlovák, német, magyar férfit és nőt. A kérdésre az első reflexió minden esetben az volt, hogy erre nem tudnak választ adni, nincs már semmilyen különbség a nemzetiségek között. A beszélgetést tovább folytatva „eszükbe jutott” néhány különbség, önmaguktól, faggatás nélkül sorolták fel a különböző tulajdonságokat.

A szlovák férfiakról alkotott legjellemzőbb vélemény:

szlovák férfiak szerint	szlovák nők szerint	német férfiak szerint	német nők szerint
akaratos	takarékos	dolgos	dolgos
szorgalmas	becsületos	munkabíró	munkabíró
családcentrikus	családszerető	családszerető	istenfélő
kitartó	dolgos	kitartó	nem leleményes
dolgos	szorgalmas	barátkozó	családcentrikus

Megfigyelhetjük, hogy a felsorolások főként a munka világához kapcsolódnak, de a családcentrikus, családszerető jelző sem hiányozhat. A felsorolt tulajdonságok nagy része pozitív, a német nők marasztalják el őket (nem leleményes), illetve a szlovák férfiak önmagukat (akaratos). A szlovák nőkről a következő kép bontakozik ki:

szlovák férfiak szerint	szlovák nők szerint	német férfiak szerint	német nők szerint
szorgalmas	becsületos	dolgos	dolgos
családszerető	dolgos	szorgalmas	szorgalmas
házas	takarékos	családszerető	családszerető
hűséges	családszerető	tiszta	tiszta
erélyes	jószívú	kardos	kardos

A szlovák nőkről kialakított kép pozitív, a „kardos, erélyes” jelző a paraszti kultúrában nem negatív viselkedést jelent, hanem inkább olyan nőt, aki megáll a saját lábán, ha kell, férfi-támasz nélkül is. A szlovák nők teher- és munkabírásáról nagyon jó vélemény van Berényben.

A német férfiak tulajdonságaira a kért ötnél lényegesen több választ adtak a szlovák férfiak és nők. Egy-egy jelzőnek még a szinonimáját is megadták megerősítés gyanánt. A németek önmagukról már lényegesen „fukarabbul” szóltak.

A válaszok a német férfiakra vonatkozóan:

szlovák férfiak szerint	szlovák nők szerint	német férfiak szerint	német nők szerint
fukar vagyongyűjtő anyagias	pénzimádó	hajtós	szorgalmas
szent			

Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 1.sz.

gőgös, felsőbbrendű	büszke nyakas	ügyes	leleményes
rendszerető precíz	pedáns	precíz	precíz
intelligens	dolgos	kitartó	kitartó
huncut ravasz alakoskodó		pénzes	rátarti
higgadt	udvarias	önfejű	tiszta

A táblázat alátámasztja azt, amit interjúalanyaim elmondtak, mely szerint a németek voltak a legvagyonosabbak, ami természetesen irigységet szült, főként a velük hasonló vallású szlovákok körében, akiket a módos német gazdák foglalkoztattak.

A szlovák férfiak fele-fele arányban jó és rossz tulajdonságokat soroltak fel. A szlovák nők képe már nem ennyire elmarasztaló.

A németek önmagukról viszonylag jó képet festettek, az „önfejű” és a „rátarti” tulajdonságok kivételével.

A felsoroltak közül szembeötlő, hogy a német férfiak esetében a családdal kapcsolatban senki nem említ semmilyen jelzöt, pedig a családfő által gyűjtött vagyon a benne élők jólétét is szolgálta. Az interjúalanyok szerint a német férfiak nehezen mutatták ki érzelmeiket, ezért tűnhettek hűvösebbnek.

A német nőkről már szűkszavúbban szóltak a megkérdezettek:

szlovák férfiak szerint	szlovák nők szerint	német férfiak szerint	német nők szerint
rendszerető	rendszerető	takarékos	tiszta
fukar	takarékos	leleményes	családszerető
gőgös	büszke	dolgos	rátarti
házas	szorgalmas	ügyes	precíz
munkabíró	dolgos	rátarti	pénzes

A német nőket illetően a pozitív és negatív tulajdonságok fele-fele arányban oszlanak meg. A gőg, a rátartiság tradicionálisan az övék, hiszen a legjobban öltözött, leggazdagabb lányok voltak a faluban. Róluk mégsem szól annyi tulajdonság, hiszen a férfiak mellett az asszonyok csak „másodhegedűsök” voltak. A berényiek szerint - ezt a német nők is megerősítették - a német házaknál az asszonynak nagy szava volt, de ezt senki nem vette, vehette észre. Többen említették az egyik helyi mondást: „A fej a férfi, a nyak az asszony.” Azt is hozzátették rögtön, hogy úgy igaz, hogy a fej van a test tetején, de arra mozdul, amerre a nyak akarja.

A kérdőívben természetesen a többségi nemzetről is megkérdeztem a véleményüket, hiszen a korábbi időkben jelentős volt az elzárkózás a magyaroktól.

A magyar férfiak tulajdonságai:

szlovák férfiak szerint	szlovák nők szerint	német férfiak szerint	német nők szerint
dolgos	verekedős	lusta	lusta
családszerető	munkabíró	mulatós	családszerető
becsületes	lusta	piszkos	mulatós
merész, forrófejű	dolgos	tudálékos	hanyag
megalkuvó	mulatós	hanyag nemtörődöm	piszkos
vendégszerető	erős	kényelmes	kényelmes

A táblázatból szembetűnik, hogy a németek teljesen elutasítóak a magyarokkal, munkakultúrájuk az övékétől gyökeresen eltér.

A német nők családszeretőnek tartják a magyar férfiakat, de más jó tulajdonságokkal ők sem tudják felruházni. A németek szinte mindig hozzátették, hogy ez csak régen volt, ma már nincs semmilyen különbség, de ez úgy „belénk ivódott”.

A szlovák férfiak jobb képet festenek a magyarokról, hiszen a szegényebbek közül többen együtt dolgoztak velük, az eltérő vérmérsékletüket nehezen tolerálták. A szlovák nők sincsenek jobb véleménnyel a magyarokról, érdekes a „lusta”-„dolgos” ellentétpár, amely ambivalenciát sugall.

A magyar nőkről alkotott kép sem sokkal kedvezőbb a férfiakénál:

szlovák férfiak szerint	szlovák nők szerint	német férfiak szerint	német nők szerint
tiszta	beszédés	lusta	lusta
gondos	hűséges	nagyszájú	családszerető
családszerető	családszerető	alkalmazkodó	erélyes
munkabíró	dolgos	mulató	nagyszájú
ideges	akaratós	labilis idegzetű	tiszta
vendégszerető		piszkos	piszkos

A szlovák férfiak és nők viszonylag pozitív képet festenek a magyar nőkről, negatív tulajdonságuk az idegességük és akaratosságuk. A szlovák férfiak kiemelték vendégszeretetüket. A német férfiak egyértelműen elutasítóak, a német nők családszeretetüket és erélyességüket emelik ki. A „tiszta”-„piszkos” ellentétpár fontos, hiszen a falusi porta külseje a gazdasszonyt dicsérte vagy marasztalta el. A magyarok esetében ezt nem lehetett egyértelművé tenni.

A sztereotípiákról összegezve azt mondhatjuk el: bármennyire is elutasítják a berényi németek és szlovákok, hogy bármilyen különbség lenne az itt élők között, nem tudtak kitérni az elől, ahogyan őseik rájuk hagyományozták egymás tiszteletét vagy elutasítását. Interjúalanyaim közül többen ezt így fogalmazták meg: „Belénk ivódott, hogy a tót hangyaszorgalmú, a német precíz, a magyar vendégszerető.”

A vizsgálat tanulságai

Mezőberény nemzetiségi lakossága napjainkra már elvesztette sajátosságait, az asszimilációs folyamat az 1930-as évektől kimutatható, a második világháborút követően felgyorsult.

A családok hétköznapijaiban már nemigen lelhető fel, hogy törekednének német vagy szlovák származásukat hangsúlyozni. A nemzetiségi különbségek elmosódtak, elkülönülés, elzárkózás nem mutatható ki. A mindennapi érintkezések folyamán megtanulták, ellesték egymástól azt, amit fontosnak tartottak. A tradíciók is elmosódtak vagy összefonódtak. Jól példázza ezt az is, hogy a disznótorban „sváb” hurkát és „tót” kolbászt töltenek.

Mezőberényben a nemzetiségek az évszázadok folyamán békésen éltek egymás mellett. A jogi, közigazgatási intézményekben kényes gonddal ügyeltek az ellentétek elsimítására. Az egymással szembeni gazdasági-társadalmi ellentétek sohasem manifeszálódtak, az összetűzések „barátiak” voltak. Néhány verekedésen kívül mást nem jegyzett fel a krónika. A nemzetiségek különbözősége ma már csak a tradicionálisan átörökített sztereotípiák világában lelhető fel.

Napjainkban vannak olyan tendenciák, amelyek szeretnék életre kelteni a régi hagyományokat, de a nosztalgiánál tovább nem jutottak. Nem tudhatjuk, hogy a berényi

németek és szlovákok felébrednek-e „Csipkerózsika-álmukból”, ma mást nem lehet tetten érni, mint az asszimiláció viszonylag magas fokát.

Irodalom

- G. W. Allport: *Az előítélet*. Gondolat, Budapest 1977.
- Andorka Rudolf: Paraszti családszervezet a 18-19. században. *Etnographia* 1975/3-3
- Beck Zoltán: *Népszokások Békés megyében*. Békés megyei Tanács, Békéscsaba 1974.
- Cseh-Szombathy László: *Családszociológiai problémák és módszerek*. Gondolat, Budapest 1979.
- Féja Géza: *Viharsarok*. Szépirodalom, Budapest 1980.
- Gecsei Lajos szerk.: *A tárgyi néprajz Békés megyei emlékeiből*, Békéscsaba 1987.
- Alain Girard: *Le choix du conjoint*. Paris, Presses Universitaires de France. Nouvelle Edition 1974.
- H. Sas Judit: *Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban*. (Békés megyei életmódvizsgálat alapján.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
- Karl Manherz: A magyarországi német nemzetiség néprajzából. *Néprajzi Füzetek* TIT 1982.
- Mezőberény története I-II* Szerk.: Szabó Ferenc. Mezőberény nagyközség tanácsának kiadása, Mezőberény 1973.
- Uta Quasthoff: Előzetes megfontolások a sztereotípiák nyelvtudományi leíráshoz. In: *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Szerk.: Csepeli György Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1980.
- Barbara Wilska-Duszynska: Gondolatok az etnikai sztereotípiák természetéről. In: *uo*.
- Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások* Gondolat, Budapest 1981.
- Robert P. Winch: *Identification and its familial determinants* Gross. Indianapolis, New York 1982.
- Utasi Ágnes: Családok és életstílusok. MSZMP KB Társ. tud. In: *Műhelytanulmányok 1989*.
- Csepregi Zsuzsa levele a mezőberényi önkormányzathoz a helyi németekről. Mezőberény 1991. május.
- Esketési anyakönyvek Mezőberényi német és szlovák evangélikus egyházközség 1880- 1948*.
- Mélyinterjúk mezőberényi szlovák és német lakosokkal. *Magyarország Népszámlálási kötetei 1880-1980*.